

JUBILEUSZ 200-LECIA PARKU DENDROLOGICZNEGO „ZOFIÓWKA” NA UKRAINIE

Jubilee of the 200-th anniversary of Dendrological Park „Zofiówka” in Ukraine

Aleksander ŁUKASIEWICZ

Ogród Botaniczny Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, ul. Dąbrowskiego 165, 60-594 Poznań

W dniach od 18 do 20 września 1996 roku odbyły się uroczyste obchody Jubileuszu 200-lecia Parku Dendrologicznego „Zofiówka”, położonego na Ukrainie, w rejonie Humania.

Myśl o powstaniu tego obiektu zrodziła się w początku lat 90-ch XVIII wieku, dzięki żonie hrabiego Stanisława Szczęsnego Potockiego - hrabinie Zofii Witt która, goszcząc przejazdem (18.07.1795r.) w Nieborowie u hrabiny Heleny Radziwiłł, zwiedziła „Arkadię”. Park ten tak ją zachwycił, że zapragnęła też mieć podobny na Krymie. Hrabia Potocki zaczął realizować jej marzenia, lecz ze względu na zbyt wysokie koszty nie na Krymie a w Humanii. Ostatecznie zdecydowano, że najbardziej malowniczym i odpowiednim dla tego celu terenem jest dolina rzeki Kamionki. Założenie to, na cześć Zofii, otrzymało nazwę „Zofiówki”. Projektantem tego parku był Polak - inż. Ludwik Metzel - kapitan artylerii w służbie Rzeczypospolitej. Realizację parku rozpoczęto w 1795 roku w malowniczej dolinie rzeki Kamionki, a w roku 1802 nastąpiło jego uroczyste otwarcie. Powstał tam wspaniały park dendrologiczny, który swym pięknem mógł równać się ze znakomitymi, starymi parkami Europy, takimi jak: Giardini di St. Peter w Florencji, Sans-Souci w Berlinie i pałacowym parkiem w Wersalu.

Organizatorem Jubileuszu 200-lecia było Arboretum „Zofiówka” Ukraińskiej Akademii Nauk, którego dyrektorem jest dr I. C. Kosenko. W uroczystościach tych brało udział około 200 osób, głównie z Ukrainy, Rosji

i innych byłych republik Związku Radzieckiego oraz innych krajów europejskich i USA. Polska, dość liczna delegacja, liczyła 22 osoby rekrutujące się z Polskiej Akademii Nauk, Ministerstwa Kultury i Sztuki oraz ogrodów botanicznych i arboretów.

Program Zjazdu realizowany był w ciągu 3 dni, tj. od 18 do 20 września 1996 roku.

W pierwszym dniu (18. 09.) - po oficjalnym jego otwarciu przez dyrektora I. C. Kosenkę i przemówieniach państwowych władz Ukrainy, Ukraińskiej Akademii Nauk i in. przystąpiono do wygłaszania przewidzianych programem referatów z następujących dziedzin:

1. Zagadnienia ogólne (8 referatów)
2. Historia powstania parków (39 ref.)
3. Arboreta i stare parki pierwszymi ośrodkami introdukcji roślin i wzbogacania miejscowej flory (29 ref.)
4. Dendroflora parków i drogi jej wzbogacania (41 ref.)
5. Kulturotwórcza i rekreacyjna rola starych parków (12 ref.)
6. Metodyczne podstawy powstawania i rekonstrukcji starych parków (22 ref.)
7. Fitocenotyczne, ekologiczne i fizjologiczne badania w parkach (16 ref.)
8. Selekcja i rozmnażanie roślin dekoracyjnych w parkach (7 ref.)
9. Założenia dekoracyjne w parkach (24 ref.)
10. Rola dendrologicznych i krajobrazowych parków w fitomelioracji i zazielenianiu miast (7 ref.)

11. Ochrona i zachowanie roślin w parkach (8 ref.)

12. Ornitofauna w parkach i jej ochrona (2 ref.)

13. Opracowania informacyjno-badawcze systemów komputerowych w arboretach (4 ref.)

14. Ochrona roślin przed chorobami i szkodnikami (3 ref.)

15. Ogrodnictwo produkcyjne (3 ref.)

Z braku czasu część referatów nie została wygłoszona, wszystkie natomiast znalazły się w wydanych drukiem materiałach zjazdowych.

W drugim dniu Zjazdu (19.09.) - przed południem kontynuowano wygłaszanie referatów. Z Polski wygłoszono 2 referaty: pierwszy prof. L. Majdeckiego z Akademii Rolniczej - SGGW w Warszawie pt. „Parki krajobrazowe jako doskonalsza forma naturalnych krajobrazów” i drugi prof. A. Łukasiewicza z OB UAM w Poznaniu pt. „Ogród Botaniczny UAM w Poznaniu i jego specyfika”. Spotkały się one z zainteresowaniem i uznaniem słuchaczy. Oba referaty były bogato ilustrowane barwnymi przeźroczami.

W godzinach popołudniowych i w dniach następnych uczestnicy zjazdu mieli możliwość zwiedzenia wystawy owoców i warzyw wyprodukowanych przez miejscową Wyższą Szkołę Rolniczo-Ogrodniczą w Humanu.

W trzecim dniu Zjazdu (20.09.) - zgodnie ze zwyczajem, liczne delegacje składały oficjalne życzenia i wręczały gospodarzom drobne upominki. W imieniu Rady Ogrodów Botanicznych i Arboretów przy Komitecie Botaniki PAN, jako jej przewodniczący, wygłosiłem następujące przemówienie:

„Z okazji uroczystości obchodzonego dziś, Jubileuszu 200-lecia Arboretum Zofiówka, w imieniu Rady Ogrodów Botanicznych i Arboretów przy Komitecie Botaniki PAN, składam na ręce Gospodarzy wyrazy szczerego uznania za dotychczasowe osiągnięcia. Równocześnie życzę dalszego, pomyślnego, wszechstronnego rozwoju tej szeroko znanej placówki.

Powstanie i rozwój Arboretum Zofiówka łączą się z nazwiskami wielu Polaków, w tym również botaników i ogrodników. Najbardziej znaną nam postacią, związaną z tym Arboretum,

jest światowej sławy botanik - prof. Józef Paczoski, który ukończył szkołę rolniczo - ogrodniczą w Humanu i badał florę okolic Humania. Z tego terenu opublikował pierwszą swą pracę naukową (1887). Zebrał on również ogromny zielnik, w którym część zbiorów pochodzi z Arboretum Zofiówka.

Do roku 1923 (tj. do powrotu do Polski), prof. Józef Paczoski pracował głównie w Chersoniu, gdzie stworzył Muzeum Przyrodnicze i prowadził szeroko zakrojone badania florystyczno-fitosocjologiczne. W tym czasie wydał tam pionierski podręcznik z dziedziny fitosocjologii i prowadził pierwsze na świecie wykłady z tej dyscypliny. Badania swe kontynuował w Rezerwacie Askania Nowa.

W roku 1925 prof. Józef Paczoski został powołany na Katedrę Systematyki i Socjologii Roślin w Uniwersytecie Poznańskim i do końca swego życia (1942) związany był z Poznaniem, gdzie kontynuował badania florystyczne, fitosocjologiczne i z geografii roślin.

Pochowany został na Cmentarzu Zasłużonych w Poznaniu. Zasługi prof. Józefa Paczoskiego dla nauki uczczono w Poznaniu przez nazwanie Jego imieniem największego auditorium na Wydziale Biologii UAM, jednej ulicy w osiedlu uniwersyteckim na Morasku, a w Ogrodzie Botanicznym przez ufundowanie kamienia poświęconego Jego pamięci.

Postać prof. Józefa Paczoskiego jest symbolem więzi łączącej botanikę ukraińską i polską, a także i ogrody botaniczne naszych krajów.

Z okazji dzisiejszego Jubileuszu pragnę przekazać na ręce Gospodarzy pracę o Prof. Józefie Paczoskim, wydaną z okazji Stulecia Jego urodzin oraz medal ufundowany z okazji 50-lecia istnienia Ogrodu Botanicznego Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza. Przekazuję również młodą roślinę *Larix polonica*, pochodzącą z naturalnego stanowiska w Górach Świętokrzyskich, w środkowej Polsce. Niech będzie ona żywym symbolem związków jakie łączą Arboretum Zofiówka z arboretami i ogrodami botanicznymi w Polsce”.

Przekazałem również publikacje o polskich ogrodach botanicznych i arboretach oraz Ogrodzie Botanicznym UAM.

Po południu, zgodnie z programem, uczestnicy podzieleni na 2 grupy zwiedzali Arboretum. Park - Arboretum „Zofiówka” ma charakter krajobrazowy, z wyjątkiem regularnych parterów leżących w sąsiedztwie budynków i zabytkowych szklarni. Jego założenia mają w dużym stopniu walory historyczne. Całość mieści się na powierzchni około 160 ha, a docelowo przewiduje się jego powiększenie do 500 ha i utworzenie na jego terenie Instytutu Dendrologii Ukraińskiej Akademii Nauk. Obecnie kolekcje „Zofiówki” liczą około 2000 taksonów. Arboretum zatrudnia 190 pracowników, w tym 55 naukowych. Głównym walorem przyrodniczym „Zofiówki” jest jej piękne położenie w dolinie rzeki Kamionki. Charakterystycznym elementem są tu granitowe wychodnie skalne o romantycznych nazwach jak np. „Grotą Dianą”, „Tempejska Dolina”, „Dolina Smutku”, „Labirynt Kreteński” i wiele innych. Charakterystyczne dla tego terenu są również pieczary, liczne, tryskające ze skał źródła oraz jeziora i różnej wielkości stawy. Naturalne progi rzeczne tworzą „Wielką Kaskadę”. Miejscami wśród malowniczo zgrupowanych skał wysadzono rośliny dekoracyjne, głównie niskie krzewy i byliny. Charakterystyczne dla tego rejonu czarnoziemny stepowe leżą na lessie o miąższości 7-50 m który, w tej części Ukrainy, spoczywa na płycie granitowej. Wychodnie jej spotyka się jedynie w dolinie rzeki.

Zwraca uwagę dobre utrzymanie parku. Częściowo wyetykietowane kolekcje są na ogół starannie pielęgnowane. Ostatnio rozpoczęto tu wprowadzanie, na znaczną skalę, roślin okrywowych z rodzajów: *Hosta*, *Ampelopsis*, *Vitis*, *Vinca* i inne. Po południu odbyło się uroczyste posiedzenie w Miejskim Domu Kultury w Humaniu, z udziałem najwyższych władz państwowych i lokalnych.

W uznaniu zasług za wzorowe utrzymanie „Zofiówki” - znanego w całej Europie pomnika kultury - jako perły sztuki ogrodniczej XVIII i XIX wieku, na ręce dyrektora „Zofiówki” - dr I. C. Kosenki wręczona została nagroda

„Europa Nostra”. Wzięto tu pod uwagę zasługi polegające na odbudowie tego obiektu po zniszczeniach wojennych a także i po katastrofalnej powodzi w roku 1980, kiedy to pnie drzew miejscami znalazły się pod wodą do 2 m wysokości.

W czwartym dniu naszego pobytu (21.09.) - polska grupa zwiedziła Tulczyn - główną siedzibę rodziny Potockich, która zachowała się tylko częściowo. Składa się ona z 3 okazałych pałaców połączonych łącznikami. Otaczający je park zachował się jedynie w przedniej części, w postaci regularnych, zniszczonych żywopłotów i szpalerów. Tulczyn pochodzi z drugiej połowy XVIII wieku (1782). Obecnie całość robi wrażenie skrajnego zaniedbania. Brak też perspektyw szybkiej jego odbudowy.

W godzinach popołudniowych odbyły się w parku „Zofiówka” uroczystości z udziałem władz centralnych i regionalnych przy masowej frekwencji społeczeństwa. W miejscu centralnym przedstawiono sceny z życia hrabiego Szczęsnego Potockiego i jego żony Zofii Witt-Potockiej (przyjazd hrabiostwa karetą i ich powitanie przez dworzan, występy artystyczne orkiestry i solistów). Niezależnie od tego, również w głębi parku, odbyły się występy ludowych zespołów ukraińskich.

W piątym dniu (22.09.) - grupa polska zwiedziła przed południem Park Dendrologiczny „Aleksandria” w Białej Cerkwi, założony w roku 1824 przez Branickich. Obecnie park ten zajmuje 200 ha, a jego kolekcje liczą ponad 600 taksonów. Docelowo projektuje się powiększenie parku do 300 ha. Park „Aleksandria” należy obecnie do Ukraińskiej Akademii Nauk. Posiada on charakter krajobrazowy z dominującym starodrzewem tworzącym efektowne grupy na tle rozległych trawników. Malowniczo jego teren obejmuje miejscową rzekę Roś z rozlewiskami i jeziorami. Całość utrzymana jest w bardzo dobrym stanie. Niestety, nie zachował się pałac Branickich, którego ruiny wraz z fundamentami zostały rozebrane po ostatniej wojnie.

Następnie, w godzinach popołudniowych, grupa polska zwiedziła ogrody botaniczne w Kijowie.

Pierwszy z nich, Uniwersytecki Ogród Botaniczny w Kijowie, powstał w połowie XIX wieku na powierzchni 22 ha. Kolekcje roślinne liczą około 10 tysięcy taksonów. Zatrudnionych jest około 130 pracowników, w tym 30 naukowych. Uderzają bogate kolekcje paproci gruntowych, liczące 120 gatunków oraz kolekcje drzew i krzewów liczące 1200 gatunków i odmian, w tym np. *Cotoneaster* - 150 taksonów, *Rhododendron* - 130 taksonów. Istnieje tu ponadto bogata kolekcja roślin szklarniowych obejmująca ponad 2500 taksonów. Niektóre działy botaniczne, nie zawsze oparte są na słusznych kryteriach. Na przykład w alpinarium wysadzone są także kultywary (np. *Aster dumosus* itp.) oraz gatunki nie alpejskie (np. *Leymus arenarius*, *Ruta graveolens*).

Drugi Ogród Botaniczny w Kijowie należy do Ukraińskiej Akademii Nauk. Został on założony w 1935 roku, początkowo na powierzchni 35 ha, a po wojnie został znacznie powiększony. Obecnie powierzchnia Ogródu wynosi 160 ha. W środkowej części Ogródu przeważają rozwiązania ozdobne, regularne, w obramowaniu strzyżonych żywopłotów i szpalerów z *Carpinus betulus*. Ogółem kolekcje zawierają 12500 taksonów, w tym kolekcje drzew i krzewów, obejmujące 30 ha, liczą około 2000 taksonów. Uderzają masowe, często rzędowe nasadzenia, zwłaszcza z rodzajów *Ginkgo*, *Larix*, *Juniperus*, *Quercus*, *Fagus*, *Picea* i *Pinus*.

W dziale geograficznym rośliny rozmieszczone są zgodnie z ich pochodzeniem (np. rośliny Kaukazu, Karpat, Dalekiego Wschodu itp.). Walorem tego Ogródu jest przepiękne położenie na wysokim, lewym brzegu Dniepru z rozległym widokiem na wstęgę rzeki, nowe okolice miasta i otaczające je masywy leśne.

W Ogródku tym rozbudowany jest dział aklimatyzacji roślin sadowniczych, w którym bada się ich pochodzenie, rozwój, a u kultywarów metody ich otrzymywania. Stosuje się tu przy tym różne formy prowadzenia drzew i krzewów sadowniczych, np. formowanych jabłoni i grusz. Dużym osiągnięciem hodowlanym jest otrzymanie cennych odmian wielu roślin m. in. mieszańców aktinidii o dwukrotnie

większych, obfitych owocach, pięknie wybarwionych i bardzo smacznych. W tej części ustawiono pomnik Miczurina. Imponują ponadto bogate kolekcje szklarniowe, w których np. storczyki liczą około 700 gatunków i 300 odmian. Brak czasu niestety, nie pozwolił nam na dokładniejsze zwiedzanie tego największego Ogródu Botanicznego Ukrainy, z najliczniejszymi kolekcjami roślinnymi.

Późnym wieczorem uczestnicy grupy polskiej zwiedzili najważniejsze zabytki Kijowa, jak rejon Placu św. Zofii i cerkiew jej imienia oraz najsłynniejszy na Ukrainie kompleks cerkiewny, tzw. „Pieczerską Ławrę”, a także współczesny pomnik „Matka - Ojczyzna” (Mat’ Rodina) i inne.

Dzięki zaproszeniu nas na uroczystości jubileuszowe Parku Dendrologicznego „Zofiówka”, mogliśmy bliżej poznać zarówno sam park, ściśle związany z historią i kulturą Polski oraz inne okoliczne miejscowości i zabytki, w tym Kamieniec Podolski. Ten ostatni położony jest w malowniczym krajobrazie rzeki Samotrycz o krętych, skalistych, pionowo opadających brzegach o wysokości dochodzącej niekiedy do kilkunastu metrów. Nad całością dominuje stare miasto i ruiny twierdzy Kamieńca Podolskiego.

Dużą korzyścią dla uczestników polskich było nie tylko poznanie ogrodów botanicznych i arboretów Ukrainy ale i nawiązanie bliższych kontaktów między naszymi ogrodami, uzyskanie materiałów zjazdowych oraz wzbogacenie naszych rodzimych kolekcji o ofiarowany nam rzadki materiał roślinny.

W tym miejscu pragnę gorąco podziękować organizatorom Jubileuszu 200-lecia Parku Dendrologicznego „Zofiówka” oraz gospodarzom zwiedzanych przez nas ogrodów botanicznych za gościnność i serdeczne, życzliwe przyjęcie.

Zwiedzenie przez grupę polską tak wielu obiektów przyrodniczych oraz pomników kultury możliwe było dzięki zorganizowaniu przez ośrodek przemyski autokaru oraz całej wyprawy, za co na ręce doc. dr hab. Jerzego Pióreckiego - dyrektora Arboretum w Boleszycach składam serdeczne podziękowania.

SUMMARY

The report contains short history of the „Zofiówka” Dendrological Park founded by count Stanisław Szczęśny Potocki at the end of XVIII-th century. The jubilee was organised by the Zofiówka Arboretum of the Ukrainian Academy of Sciences. About 200 participants from many countries (22 person from Poland) took part in the jubilee. The three - day symposium (18-20 September, 1996) was devoted to the protection of monumental parks. The talks were divided into 15 tematical groups. The participants from Poland gave two talks, illustrated by slides. In addition the participants visited beautifully located Arboretum. They also took part in the ceremonial session at Humań, with the participation of the supreme authorities . During this session the Arboretum management was awarded „Europa Nostra” award for the reconstruction and development of the Arboretum.

After the symposium, the Polish group have had a possibility to visit Tulczyn (abode of the Potocki family), Dendrological Park „Aleksandria” in Biała Cerkwia and two botanical gardens in Kiev.

LITERATURA

- Cicin N. W.**, 1974. Botaniczeskije Sady SSSR Izdat Nauka, Moskwa
- Ciolek G.**, 1972. Ogrody polskie. Warszawa
- Čerevčenko T. M.**, 1993. Tropičeskije i subtropičeskije orchidei. Naukova Dumka. Kiev
- Czubiński Z. i inni**, 1967. Józef Paczoski w setną rocznicę urodzin. Poznań
- Kapustian W. W.**, 1989. Botanicznyj Sad im Akad. O. W. Fomina Kijewskiego Dzierżawnego Uniwersytetu, Kiev
- Kosenko I. S., Chraban G. E. i inni**, 1990. Dendrologiczeskij Park Sofijewka Izd. Naukova Dumka, Kiev
- Kwasz W. N., Kochno N. A. i inni**, 1993. Sad nad Sławuticzem - putievoditelj Izdat. S.P. Swienas, Kiev
- Łajek J.**, 1982. Dzieje pięknej Bitynki. PAX, Warszawa
- Mordatienko L. P., Gajdamak W. M. i inni**, 1990. Dendropark Aleksandria Putievoditelj, Kiev
- Praca zbiorowa**, 1996. Starowinni parki i problemy ich zbereženija. Wydawnica kompanija L. M. Ribčinskogo, Umań
- Przybylski R.**, 1978. Ogrody romantyków. Kraków
- Trembecki S.**, 1822. Zofijówka. Wstęp i objaśnienia Adama Mickiewicza. Poznań